

MŪZIKAS VĒSTURE

Mikus Čeže

Rīgas pilsētas teātra kolekcijas vēsture

Rīgas Pilsētas teātris, par kura mājvietu 1863. gadā kļuva Ludviga Bonšteta */Bohnstedt/* projektētais nams bulvāru lokā, pirms tam jau no 1772. gada bija darbojies Lielajā Ķēniņu – tagadējā Riharda Vāgnera – ielā (no 1782. gada akmens ēkā). Tātad nošu un grāmatu kolekcija, kas Pilsētas teātra bibliotēkā glabājās līdz Pirmajam pasaules karam, sākusi veidoties jau ilgi pirms 1863. gada. Manā uzmanības lokā šobrīd nav jautājums, kādas notis un materiāli bibliotēkas paplašināšanai iepirkti 1863.–1918. gadā; svarīgāk šķiet pakavēties pie lomas, kāda šai kolekcijai bijusi Rīgas operkultūras vēsturē. Līdz ar to neuzskaitīšu bibliotēkai savulaik piederējušās režijas grāmatas, partitūras, orķestra balsis un klavierizvilkumus. Rīgas Pilsētas teātra kolekcijā tika apkopots viss, kas savulaik spēlēts – tas redzams vēl mūsdienās, kad kolekcijas materiāli izkaisīti pa dažādām bibliotēkām un arhīviem. Kādas izrādes iestudētas kopš 1782. gada, kuros datumos tās notikušas un kādi mākslinieki piedalījušies – par visu to nekļūdīgu informāciju sniedz Rīgas Pilsētas teātra afišu (*Theaterzettel*) kolekcija Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā.¹

Šeit gribētos citēt domu, ko paudis Vīnes Valsts operas diriģents, kādreizējais Rīgas Pilsētas teātra kapelmeistars (1913/1914), ievērojamais austriešu mūziķis Klemenss Krauss:²

Ikreiz, kad apspriežams operas repertuārs, tiek minēti jaunu darbu nosaukumi, dati par izpildītājsastāvu un termiņiem. Vienīgā būtiskā lieta, proti, Valsts operas darba stils, paliek neiztīrāta. Vienkāršs iestudēto darbu un dziedātāju uzskaitījums sniedz pilnīgi aplamu priekšstatu par tik komplicētu jomu. [...] Daudzveidīgs repertuārs vai atraktīvs izpildītājsastāvs pats par sevi nekad nav bijis galvenais mērķis. Nesalīdzināmi svarīgāk ir [...] tiekties pēc pilnības visās jomās [7, 133].

Vienkāršs iestudēto (un bibliotēkas plauktos glabāto) darbu uzskaitījums, protams, diez vai izskaidros, kāpēc šīs kolekcijas eksistence ilgus gadus tika labākajā gadījumā noklusēta. Turpinājumā piedāvātais ekskurss vairs nepastāvošā Rīgas vācu teātra vēsturē šķiet aktuāls no kultūrpolitiskās perspektīvas viedokļa; tas ļaus gūt

plašāku priekšstatu par Latvijas Nacionālās operas rašanos³ un šīs institūcijas saikni ar Rīgas Pilsētas teātri.

1863.–1918. gadā teātra nosaukums vairākkārt mainījās – visbiežāk tādēļ, lai to nevarētu sajaukt ar kādu latviešu vai krievu teātri. Līdz ar to nepārsteidz apbrīnojamā zīmogu daudzveidība, kas vēl mūsdienās vērojama, pētot Latvijas Nacionālās operas bibliotēkā glabātās grāmatas un notis.⁴ Laikā līdz 1914. gadam, ieskaitot Interimteātra periodu (tā ēkā trupa darbojās pēc Rīgas Pilsētas teātra ugunsgrēka, 1882.–1887. gadā), visas operas un lugas tika iestudētas vācu valodā; kopš 1919. gada lugas šajā namā vairs netika uzvestas, un operas turpmākajos 60 gados ar pavisam nedaudz izņēmumiem skanēja tikai latviski.

Kolekcijas vēsture cieši saistīta ar teātra mākslinieciski un finansiāli sarežģīto iekšējo dzīvi. Jau 19. gadsimtā tā arhīvs bija pastāvīgi pustukšs, jo dokumenti ilgi neglabājās teātrī un pēc zināma laika tika nodoti pārvaldītājiem.⁵ Savukārt kolekcijas pajukums pēc Pirmā pasaules kara drīzāk skaidrojams ar pretrunīgo Latvijas valsts veidošanās procesu Krievijas impērijas sabrukuma periodā.

Bruno Valters, Rīgas Pilsētas teātra pirmais kapelmeistars (1898/1899 un 1899/1900)⁶ un vēlāk viens no izcilākajiem 20. gadsimta diriģentiem, 1946. gadā rakstīja savās atmiņās Beverlihilsas villā:

Vidzemes guberņā [...] vācu sabiedrības struktūrā vēl arvien bija skaidri saskatāma vēsturē sakņota šķirtne starp dižcilīgajiem un tirgoņiem. Dzīvodami starp krieviem, kas tā arī bija palikuši sveši, un starp apspiestajiem, tādēļ naidīgi noskaņotajiem latviešiem, vācieši nesakļāvās vienotā grupā – Baltijas aristokrātijai un tirgotājiem Lielajā un Mazajā ģildē bija visai vēsas attiecības. Neraugoties uz to, ka krievi un vācieši Rīgā dzīvoja savstarpēji norobežoti, šķiet, viņiem tomēr bija kaut kas kopīgs, proti, latviešu nicināšana, aizšķērsojot tiem ceļu uz augstiem posteņiem vai darbības sfērām. Vēl tagad atceros savu pārsteigumu, kad man kā teātra muzikālajam vadītājam novērtēšanai tika iesniegta latviešu opera. Diemžēl tā nebija laba, tomēr kļūdainā vācu valodā sarakstītā pavadvēstule atklāja simpātiskus, apgarotus centienus un vienlaikus arī apspiestības rūgtumu [12, 146].

Vai šāds viedoklis ir tikai nacistu režīma vajātā un tāpēc apspiestajiem līdzī jūtošā ebreju diriģenta *pēckara reakcija*? Katrā ziņā vienīgais latviešu tautības solists,

kam Rīgas Pilsētas teātra vēsturē tika dota iespēja piedalīties tā izrādēs, bija Jēkabs Duburs; viņš uzstājās 1898.–1900. gadā, vienreiz arī jau pieminētā Bruno Valtera vadībā.⁷ Lai gan latviešu publika kopš 19. gadsimta vidus labprāt apmeklēja vācu teātra izrādes un prata novērtēt tā augsto māksliniecisko līmeni, tomēr pirmās profesionālās latviešu opertrupas – *Latviešu operas* – kora īslaicīgā viesošanās Pilsētas teātra namā Pirmā pasaules kara laikā tika uztverta kā ideoloģiski nepieņemama. Izcilākais 20. gadsimta pirmās puses latviešu mūzikas kritiķis Jānis Zālītis pat pašu ēku, ko vācu mākslinieki kara ietekmē bija spiesti atstāt, nodēvēja par vācbaltiešu *privilēģiju* cietoksni [2, 134]. Vēlme likvidēt šīs privilēģijas Rīgas latviešu sabiedrībā bija ļoti spēcīga, un tā nevarēja neiespaidot gan teātra bibliotēkas, gan arhīva turpmāko likteni. Abu kopienu attiecības līdz 1918. gadam arī izskaidro vēlāko revanšu kultūras jomā. Šai ziņā Latvijas Republikas nacionālā ideoloģija periodā starp diviem pasaules kariem maz atšķīrās no padomju okupācijas varas nostādņēm 1940.–1941. gadā un pēc 1944. gada.

Pēkšņā varas maiņa 1919. gadā kļuva par impulsu procesiem, kurus, protams, nebūt neakceptēja visi tajos iesaistītie. Ernsta Morica Arnta */Ernst-Moritz-Arndt/* universitātē Greifsvaldē glabājas Hansa Bernharda Pēges */Peege/* disertācija, un tajā pausta arī šāda doma:

[..] *jau 1919. gadā vāciešiem nācās konstatēt, ka vācu īpašums pēkšņi pieder visai latviešu tautai. [..] Tā, piemēram, visneķītrāko intrigu rezultātā tika zaudēti vairāki nami [..]. Vācu opera šodien kļuvusi par Latvijas Valsts operu. [..] Šīs pārmaiņas vācu kopienai bija smagi postošas gan saimnieciskā, gan kultūras ziņā; turpmāk latvieši ārzemnieku – Rīgas viesu – priekšā lepojās ar vācu namiem un pieminekļiem kā savas “kultūras” objektiem [9, 46].*

Kopš 1868. gada 8. decembra vācu teātra ēku ar īsiem pārtraukumiem uzturēja Rīgas pilsēta (tātad nodokļu maksātāji, kas bija ne vien vācieši, bet arī latvieši, krievi u. c. tautību pārstāvji), un šis fakts varētu morāli attaisnot nama nodošanu latviešu opertrupai. Līdz pat Otrajam pasaules karam ēka joprojām palika Rīgas īpašumā (respektīvi, šai ziņā tā joprojām pildīja pilsētas teātra funkciju), *vienīgi* pārvaldes funkcijas tika nodotas valstij, un mainījās arī uzvedumu valoda. No šā viedokļa raugoties, nama *ekspropriācija* latviešu labā nebūtu vērtējama kā netaisnība. Turpretī

teātra bibliotēkas pārņemšana morālā ziņā varētu raisīt lielākas iebildes, jo līdz Pirmajam pasaules karam notis, grāmatas, kostīmi un dekorācijas piederēja nevis pilsētai, bet Lielajai ģildei.⁸ Tāpēc nav brīnums, ka vācieši – Pilsētas teātra pārstāvji – lielu daļu šo materiālu bija noglabājuši slepenā telpā, domājams, cerībā vistuvākajā laikā atkal atgriezties namā kā pilntiesīgi tā saimnieki.⁹ Vēlāk slēptuve, kas sākās otrā balkona kuluāros zem koka kāpnēm un beidzās tieši zem šī balkona sēdvietām, atkal tika aizmūrēta. 1991. gadā teātra rekonstrukcijas darbu gaitā to atklāja būvstrādnieki. Tumšā starptelpa bija pilna ar nofīm un dokumentiem, kas aptvēra plašu hronoloģisko amplitūdu, bez tam šeit glabājās daži 1890. gadā demontēti balkona lukturi. 1919. gada janvāra vidū namu pārņēmušie latvieši, visticamāk, neko par šo kolekcijas daļu nezināja. Valdīja vispārējs uzskats, ka daudzi vecās bibliotēkas materiāli gājuši bojā ugunsgrēkā teātra piebūvē 1919. gada 2. janvārī.

Arvien ir intriģējoši izsekot tās vai citas kolekcijas vēsturiskajai topogrāfijai: ko mēs zinām par vietu, kur tā glabāta, kā un kādos apstākļos pārvietota vai pārveidota?

Par Rīgas Pilsētas teātra bibliotēkas telpām līdz 1882. gadam nav daudz rakstīts, un, ja tā pieminēta, tad tikai vispārējās piezīmēs, piemēram: *Nama blakustelpās atrodas garderobe, mēģinājumu zāles, bibliotēka* [1, 50]. Mazliet vairāk informācijas mēs gūstam pēc 1882. gada 14. jūnija. Par lielo teātra ugunsgrēku Rīgā izsmeļošas ziņas sniedz vācu presē publicētais *Rīgas rātes izmeklēšanas komisijas ziņojums sakarā ar Pilsētas teātra ugunsgrēku*. Tā otrajā slejā lasām:

Turklāt ar ugunsdzēsēju un publikas palīdzību teātra strādniekiem un skatuves māksliniekiem izdevās pasargāt no postošajām liesmām salīdzinoši lielu daļu teātra inventāra. Tādējādi izglābta bibliotēka, arhīvs, daļa prospektu, rekvizīti utt. Toties nodegusi visa kostīmu glabātava, kuras pārvietošana uz noliktavas ēku nebija iespējama tās mitro telpu dēļ. Daudzas lietas, kas iznestas no degošā nama, protams, cietušas. Citas ir pazudušas [6].

Atjaunojot Pilsētas teātra ēku, publikai paredzētajā nama daļā nauda tika ieguldīta bezmaz vai izšķērdīgi dāsni, turpretī bibliotēkas telpām atvēlētie līdzekļi atstāj visai trūcīgu iespaidu: *Garderobes galdu un drēbju pakaramo izgatavošana – 889 rbļ. 2 kap. [...] Bibliotēkas iekārtošana, rekvizītu un kostīmu noliktava, statistu ģērbtuves – 317 rbļ. 70 kap.* [13, 14]. Arī jaunajā ēkas plānojumā bibliotēkai ierādīta

gluži pieticīga vieta: *Aizmugurējā piebūvē paredzētas sekojošas telpas: [...] pirmajā stāvā – liels foajē ar sarga būdu, divas sausās tualetes, [...] trīs savienotas telpas bibliotēkai* [13, 21].

Rīgas Pilsētas vācu teātra kolekcijas materiāli līdz šim nav ietverti vienotā katalogā, un tādēļ Latvijas operkultūras interesentiem grūti izmantot tos kā informācijas avotu. Cēlonis ir to izkļiedēšana pa dažādiem muzejiem,¹⁰ bibliotēkām¹¹ un arhīviem,¹² kas apzināti veikta jau kopš starpkaru perioda. Nedrīkst arī aizmirst, ka teātra mākslinieki ar pavisam nedaudz izņēmumiem (piemēram, slavenais tenors Hermanis Jadlovkers) izcelsmes ziņā nebija baltieši. Gandrīz visi solisti, diriģenti, koristi un orķestra mūziķi laikposmā līdz Pirmajam pasaules karam Rīgā ieradās no ārzemēm, respektīvi, viņi tika angažēti vienīgi uz noteiktu laika sprīdi. Tas arī izskaidro, kāpēc Pilsētas teātra mākslinieku fotoalbumi, vēstules, personīgās mantas u. tml. lietas Latvijā saglabājušās tikai nelielā skaitā: pārceļoties uz nākošo darba vietu – Vācijas vai Austrijas teātri – mūziķi parasti veda tās sev līdzi, tāpēc šādi priekšmeti drīzāk būtu meklējami Mīnhenes, Ķelnes, Berlīnes vai Vīnes teātra muzejos.

Rīgas Pilsētas teātra bibliotēkas materiāli pēc Pirmā pasaules kara ceļojuši pa krietni īsākiem maršrutiem. Vairums nošu – pašlaik tās lielākoties glabājas Rīgas pirmās elektrostacijas tornī, kas līdztekus teātrim atklāta 1887. gadā – metušas šādu loku: Aspazijas bulvāris¹³ – Laicena iela¹⁴ – Brīvības iela¹⁵ – kopš 1995. gada atkal Aspazijas bulvāris. Šobrīd kolekcija veic gluži utilitāru teātra bibliotēkas funkciju un, tāpat kā pagātnē, nav pieejama plašākam interesentu lokam. Taču, kā jau atzīmēts, materiāli, uz kuriem joprojām ir senais Pilsētas teātra zīmogs, būtu iepazīšanas vērti ne jau tikai tāpēc, lai noskaidrotu, kādas izrādes savulaik iestudētas. Daudz svarīgāk – kā tās tika iestudētas. Partitūrās, orķestra balsīs un klavierizvilkumos lasāmās piezīmes un rokrakstos fiksētās diriģentu, dziedātāju vai orķestra mākslinieku atziņas būtu pelnījušas plašāku pētījumu. Tas ļautu ne vien atdzīvināt aizmirstībā grimušas kultūras gaisotni, bet apliecinātu arī cieņu Rīgas vācu pilsoņiem, kuru savāktos materiālus daudzus gadus izmantojuši latviešu mūziķi. Apolitiski iecerētā, bet ilgu laiku politizēti uztvertā kolekcija, līdzīgi kā pati ēka Aspazijas bulvārī 3, ir būtiski vienotājfaktori Rīgas Pilsētas teātra un Latvijas Nacionālās operas vēsturē.

Komentāri

- ¹ Sīkāku informāciju par šo kolekciju sk. Jāņa Torgāna rakstā *Einige bibliographische und archivarisches Quellen zur Rigaer Musikgeschichte. Aus dem Rigaer Musikleben um 1800. Teil III* [11].
- ² Materiāli, kas saistīti ar Klemensa Krausa darbību Rīgā – vēstules, pastkartes, recenzijas par uzvedumiem, koncertprogrammas, daļa no Rīgā komponētajām dziesmām (*Acht Gesänge nach Gedichten von Reiner Maria Rilke*), ieraksti diriģenta darba dienasgrāmatā u. c. – glabājas Austrijas Nacionālās bibliotēkas Mūzikas krātuvē. Sīkāku informāciju sk. Reinholda Tūra rakstā *Das Clemens Krauss-Archiv* [10, 17–19].
- ³ Sk. Lolitas Fūrmanes rakstu *The Opera: Four Rings of History at the Theater* [5].
- ⁴ Tabulu, kurā atspoguļota Rīgas Pilsētas teātra nosaukumu maiņa gadu gaitā, sk. Mikus Čežes rakstā *Werdegang des lettischen Opernkritikers am deutschen Rigaer Stadttheater 1863–1914* [4, 35].
- ⁵ Īsu kopsavilkumu par Rīgas Pilsētas teātra pārvaldītājiem un īpašniekiem sk. Mikus Čežes rakstā *Ieskats Rīgas Pilsētas teātra finanšu vēsturē 1863.–1882. gada periodā / Aus der Finanzgeschichte des Rigaer Stadt-Theaters in der Periode 1863–1882* [3, 244].
- ⁶ Materiāli, kas saistīti ar Bruno Valtera darbību Rīgā, glabājas Ņujorkas Publiskajā bibliotēkā (fotogrāfijas un vēstules), Metropolitēna Operas muzejā, Ņujorkas Linkolna centrā (1898. gada 24. novembrī Rīgā pasniegtais diriģenta zizlis no melnkoka un zilonkaula ar sudraba apkalumu un B. Valtera monogrammu), Bruno Valtera mantojuma fondā Vīnes Mūzikas un Tēlotājmākslas universitātē (telegramma Gustavam Māleram), Latvijas Valsts arhīvā (arī diriģenta līgavas Elzas Kornekas fotogrāfijas) un Latvijas Nacionālajā bibliotēkā (preses atsauksmes).
- ⁷ Izdevumā *Latvju skaņu mākslinieku portretas* [8, 87] minēta arī Malvīnes Vīgneres-Grīnbergas un Adas Benefeldes līdzdalība Rīgas Pilsētas vācu teātra izrādēs, tomēr pagaidām to neapstiprina jebkādi ticami avoti, piemēram, teātra afišu (*Theaterzettel*) kolekcija.
- ⁸ Kontrakts starp Lielo ģildi un Rīgas pilsētu tika noslēgts 1887. gada 5. februārī.
- ⁹ Ir divas versijas par laiku, kad tas noticis. Viena iespēja varētu būt 1914. gada augusts, kad Krievijas un Vācijas kara dēļ visi vācu teātri cariskajā impērijā tika slēgti un nodoti *valstij lojālām* trupām vai, vēl biežāk, pārveidoti par lazaretēm. Pēc pārejas perioda (1917. gada martā izdevību uzstāties ēkā guva M. Angarova un P. Rudina vadītā krievu trupa) teātris atjaunoja savu darbību ar nosaukumu *Rīgas Pilsētas Vācu teātris*. Otra versija – bibliotēkas slepenā pārvietošana no pirmā stāva piebūves uz telpu otrā balkona stāvā varētu būt notikusi 1919. gada 1. vai 2. janvārī: tolaik jau bija skaidrs, ka vācu okupācijas vara Rīgā nenoturēsies un namu drīz ieņems boļševiki.
- ¹⁰ Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs: fondi Pils laukumā 3 ar ekspozīcijām Pils laukumā 2 un Eduarda Smiļģa ielā 37/39; Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs Palasta ielā 4.

- ¹¹ Latvijas Akadēmiskā bibliotēka Rūpniecības ielā 10: lielā teātra afišu (*Theater-Zettel*) kolekcija (1782–1918) ar Rīgas Vēstures un Senatnes biedrības (*Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde in Riga*) zīmogu, mūziķu autogrāfi (vēstules u. c. materiāli, kopā deviņi saiņi), rokraksts *Rigaer Theater-Personal* (1863–1918) u. c.; Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa Jēkaba ielā 6/8: materiāli no Johana Georga Dennemarka un Aleksandra Teodora Dennemarka */Dänemark/* teātra kolekcijas; šajā pašā ēkā, Letonikas nodaļā, arī ar Pilsētas teātri saistīti iespieddarbi; Latvijas Universitātes bibliotēka Kalpaka bulvārī 4.
- ¹² Latvijas Valsts vēstures arhīvā Slokas ielā 16 atrodas daļa no Georga Zigismunda Langevica */Langewitz/* teātra materiālu kolekcijas, kā arī teātra pārvaldītāju, piemēram, Lielās un Mazās ģildes, kolekcijām. Latvijas Valsts Vēstures arhīva nodaļā *Rīgas rātes arhīvs* Palasta ielā 4 glabājas virkne rokrakstu – direktoru un mākslinieku personas lietas, izziņas par teātra ēku, inventāru un darbību, dati par teātra pensiju fondu un apbedīšanas pabalstu kasi. Latvijas Nacionālās operas arhīvā Riharda Vāgnera ielā 4 un Latvijas Valsts arhīvā Bezdzelīgu ielā 1 izvietoti teātra fotoalbumi, jaunieguvumi (1991. gadā atrastie materiāli) u. c.
- ¹³ Laikā no 1919. līdz 1990. gadam bibliotēkai nācās vismaz trīs reizes mainīt savu atrašanās vietu teātra ēkā. Latvijas bibliotēku vispārējās *tīrīšanas* un reorganizācijas gaitā 20. gadsimta 40.–50. gadu mijā Nacionālajā operā atgriezās vēl daudzas simfoniskās partitūras ar seno Mūzikas biedrības */Musikalische Gesellschaft/* zīmogu. Arī mūsdienās tās šeit glabājas un tiek izmantotas koncertos.
- ¹⁴ Kolekcijas vienības glabājās bijušajās Latvijas Televīzijas telpās – vispirms gadu bēniņos, tad pāris dienu pagalmā (šajā laikā tika atjaunoti Nacionālajā operā atrastie Pilsētas vācu teātra materiāli), līdz beidzot pārceļoja uz Latvijas Valsts arhīvu.
- ¹⁵ Kādu laiku notis glabājās likvidētā Operetes teātra telpās.

Literatūra

1. Asmuss N. A. *Album von Riga*. – Riga: W. F. Häcker, 1871.
2. Bērziņa V. *Jānis Zālītis*. – Rīga: Liesma, 1978.
3. Čeže M. *Ieskats Rīgas Pilsētas teātra finanšu vēsturē 1863.–1882. gada periodā* [Aus der Finanzgeschichte des Rigaer Stadt-Theaters in der Periode 1863–1882] // *Skaņuloki gadsimtos* / sast. Vita Lindenberga. – Rīga: Zinātne, 2004, 55.–72., 244.–245. lpp.
4. Čeže M. *Werdegang des lettischen Opernkritikers am deutschen Rigaer Stadttheater 1863–1914* // *Deutsch-baltische musikalische Beziehungen: Geschichte-Gegenwart-Zukunft* / hrsg. von Audrone Žiūraitytė und Klaus-Peter Koch. – Studio-Verlag, 2003, S. 35–42.
5. Fūrmane L. *The Opera: Four Rings of History at the Theater* // *Latvijas Nacionālā opera*. – Rīga: Jumava, 2000, 240.–261. lpp.
6. *Gutachten der Criminaldeputation des Rigaschen Rathes in Sachen betr. den Brand des Stadttheaters* // *Rigasche Zeitung*. – 1883 / Beilage zu Nr. 58.
7. Krauss C. *Aufführungspraxis der Wiener Staatsoper* // *Höchste Leistung aus begeistertem Herzen. Clemens Krauss als Direktor der Wiener Staatsoper* / hrsg. von Götz Klaus Kende. – Salzburg: Residenz-Verlag, 1971.
8. *Latvju skaņu mākslinieku portrejas / Portraits des Musiciens Lettons* / sast. Jēkabs Vītolīšs un Roberts Kroders. – Rīga: J. Ozoliņš, 1930.
9. Peege H.-B. *Lettische Angriffe auf die kulturelle Herrschaftsstellung der Deutschen in Lettland*. – Greifswald, 1938.
10. Thur R. *Das Clemens Krauss-Archiv* // *Clemens Krauss 1893–1993. In Memoriam Götz Klaus Kende* / hrsg. von Günter Brosche. – Wien: Österreichische Nationalbibliothek, 1993, S. 17–19.
11. Torgāns J. *Einige bibliographische und archivarisches Quellen zur Rigaer Musikgeschichte. Aus dem Rigaer Musikleben um 1800. Teil III / Musikgeschichte zwischen Ost- und Westeuropa* / hrsg. von Helmut Loos (*Deutsche Musik im Osten*: Bd. 10). – Sankt Augustin: Academia-Verlag, 1997, S. 301–305.
12. Walter B. *Thema und Variationen. Erinnerungen und Gedanken*. – Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1960.
13. *Der Wiederaufbau des Stadttheaters zu Riga*. Sonderabdruck aus dem Bericht über den Haushalt und die Verwaltung der Stadt Riga für 1887. – Riga: Müller'sche Buchdruckerei, 1888.